

~ 2 ~

SOM VILLE FUGLER...

FAREN DØDE DA gutten var knapt halvannet år, og ti år etter mistet han sin mor, under en av 1600-tallets mange pestlignende epidemier. Kanskje er det de viktigste kjensgjerningene om Ludvig Holbergs barndom – de grunnleggende første årene da mønsteret formes. Som han selv skriver: «Den fold som i barndommen blir lagt, er ikke lett å utslette» (MT s. 35) Spinkel, sykelig og sårbar, som den minste i søskenflokk, ble han kastet inn i en verden han måtte møte *alene* – uten særlig støtte i omsorg og varme fra de 'nærmeste'. Hadde han noen 'nærmeste'? De var iallfall få, og til slutt nesten ingen. Livet hadde dømt ham til ensomhet. Men av den skapte han sitt eget avstengte rom, som ble rammen for en litterær innsats av de helt store.

Ludvig Holberg ble født i Bergen 3. desember 1684 – tror de fleste. Selv trodde han inn i alderdommen at han var et år yngre – helt til han fikk utskrift av kirkeboken hjemmefra. Men siden er boken blitt borte, og han oppgav ikke fødselsdatoen. Den ble først oppdaget over hundre år senere, i skifteprotokollen fra morens dødsbo. Men der er det flere feil i datoer vi kan sjekke, så sikker er heller ikke denne. Det spiller liten rolle. Det fins større gåter i Holbergs liv.

Det vi vet, er at han ble født inn i en av byens fornemste

embedsfamilier, med adskillig oppsamlet rikdom, enda den ikke deltok i Bergens blomstrende handelsliv.

Faren, Christian Nielsen Holberg, vet vi lite om, bortsett fra det viktigste: Han hadde arbeidet seg opp fra ingenting til å bli en høyt betrodd og godt lønnet oberstløytnant, som i flere perioder var kommandant på Bergenus festning. Han ble soldat allerede under Christian IV og utmerket seg med mot og kløkt i mange feider, bl.a. i nærheten av general Jørgen Bjelke, som forfremmet ham. Da forsvaret siden måtte innskrenkes på grunn av pengeneød, drog han utenlands og lot seg verve til offiser i Venezia og Malta. Etter endt tjeneste der gikk han til fots (av «vitebegjær», skriver sønnen) gjennom hele Italia – en bragd som yngstegutten skulle kopiere. Hjemme igjen ble han påny stridende offiser og vant stort ry. Han var med på å gjenereobre Trondhjem fra svenskene i 1658. Hannibal Schested gjorde ham til major, og i 1667 ble han oberstløytnant. Det gav ham rang blant «eldgammel adel med hustru, ekte børn og avkom» ifølge Christian Vs rangforordning. Fra 1663 førte han våpenskjold, som hadde inntegnet et berg med en hule i (hol-berg) – et merke sønnen skulle føre videre.

Vi ser at Ludvig Holberg beundret sin savnede far grenseløst. Han omtaler ham med stolthet i flere av sine verker, noterer hvert trekk han har hørt om hvor modig, rettferdig og elsket han var – og unnlater ikke å minne om farens adelige status. Christian Holberg hadde gjort spranget fra menig soldat til høy offiser – en helt usedvanlig karriere i tidens dansk-norske dobbeltmonarki, der offiserer alltid ble rekruttert fra overklassen. Kanskje la det mønsteret for det bildet Ludvig Holberg tegner av seg selv i *Levnetsbrevene*: Gjennom fattigdom og trengsler til det høyeste ry – bare ved egne krefter. Han ville 'imitere' sin far, som han aldri fikk kjenne.

Men vi vet ikke når faren var født (rundt 1620, er den vanlige antagelse) eller hvor han kom fra. Noen har gjettest at Holberg-slekten var dansk. De fleste mener det var en norsk bondeslekt, trolig fra Skogn i Nord-Trøndelag. Her kan vi vel

regne sønnen som et taust sannhetsvitne: Dersom faren var kommet fra Danmark, ville han nok ha visst og sagt det.

Morsslekten vet vi til gjengjeld meget om – den var tallrik og mektig, med en lang rekke høye embedsmenn og gårdeiere, spredt fra Finnmark i nord via Trondhjem til Kristiansand i sør, men med Bergen som tyngdepunkt. Og *den* slekten hadde røttene i Danmark, for den ‘norske stamfaren’, Ludvig Munthe (1593-1649) var født i Tikjøb på Sjælland (ikke i Bergen, som Ludvig påstår!), ble gift med en københavnsk bakerdatter (Ingeborg Friis), og residerte i Bergen som biskop fra 1636 til sin død. Slike kryssninger mellom de to rikene var meget vanlige i fellesmonarkiets tid: ‘innflyttede’ danske embedsmenn fikk barn som siden ble ryggraden i en norsksinnet embedsstand. – Også biskop Munthe var adelig, både av slekt og embedsrang. Et annet av hans mange oldebarn, Bredo Munthe fra Frøn (Ludvig Holberg brukte ham som advokat i en av sine prosesser), fikk i 1755 adelsnavnet *von Munthe af Morgenstjerne*, som siden ble en kjent norsk adelsslekt.

Det var biskopens datterdatter Karen Lem (1647-95), datter av sogneprest Peder Lem i Fana utenfor Bergen, som ble Ludvig Holbergs mor og lot minstegutten arve den berømte oldefarens navn.

Underlig nok hører vi allikevel mindre om moren enn om hennes militære ektemann. Sønnen nevner henne i forbifarten en enkelt gang, som en dyktig enke i forvaltningen av sitt gods. Ellers ikke et ord. Th.A. Müller noterer at sønnens håndskrift ligner hennes, så hun har trolig lært ham å skrive. Men den megetskrivende sønnen redigerte sine mange erindringer for å *underholde et europeisk publikum*, i et muntert og kokett toneleie – og privat sentimentalitet hørte ikke hjemme der, dersom han overhodet hadde anlegg for slikt. Tiden var usentimental, også ansikt til ansikt med død og ulykker, og velstående foreldre overlot stort sett sine barn til tjenerskapet.

Som rimelig var, bodde familien Holberg i Bergens fornemste strøk, på øvre side av Strandgaten, i et stort trehus med

muret kjeller. Oberstløytnanten hadde giftet seg sent og kan ha vært hele 64 år da Ludvig kom til verden som den siste. Moren var 37. Hun hadde fått 12 barn, men bare 6 av dem vokste opp. De to andre brødrene, Peder (f. 1681) og Frederik (f. 1683) ble begge prester, og Sophie (f. 1674) – den eneste som Ludvig viste interesse for i eldre år – ble gift med presten på Grip, en øy i havgapet på Mørkekysten.

Ulykkene slo inn over Holberg-familien i årene like etter Ludvigs fødsel. Først døde faren (29. mars 1686); 27. september samme år ble store deler av Bergen herjet av brann, også Holberg-gården – bare kjelleren stod igjen. Brannen begynte i et hus like ved Nykirken – en tjenestejente hadde gått opp på loftet med tent lys for å re opp for barna, og da hun ble ropt ned igjen av sin matmor, plantet hun lyset i sengehalmen imens... Ludvig skriver at alt hans mor eide av gull, sølv og rede penger, ble flammenes rov – men det kan tenkes at han dramatiserer, for brannen begynte et godt stykke unna, og tidlig på kvelden som det var, burde det ha vært mulig å redde slike verd saker. Noen ruin var det iallfall ikke, for oberstløytnanten hadde adskillige landeiendommer utenfor byen. Men Karen Lem fikk nok å gjøre med å ordne opp i familiens økonomi og legge til rette for en stor barneflokk. Heldigvis hadde hun mange velstående slektninger å søke hjelp hos, især broren, Peder Lem, som bodde i en prektig gård like ved Domkirken. Etter Holbergs far var det åpenbart ingen slekt å appellere til, enten de nå bodde for langt unna eller satt for trangt i det.

Dermed er *slekten* på plass i bildet. Noen få på morssiden kommer inn i biroller siden. Men noe dypere forhold til dem har Ludvig neppe fått, selv om flere får vennlig skussmål. Sent i livet skrev han beske ord om at slektskap, selv mellom søsken, ikke innebærer mer enn at man er «kommet fra samme kanal» eller «fabrikkeret udi samme verksted» (Ep. 119). Sikkert er det at da han forlot Norge som ung mann, kuttet han også alle bånd til slektningene, og senere i livet kan det virke som om de ikke betyr noe som helst for ham. Men hvem gjorde det?

Derimot har han sterke følelser for hjembyen Bergen – «en Noas ark for alt levende,» sier han om den i 1. *levnetsbrev*. Bergen var tvillingrikenes nest største by (over 15 000 innbyggere), men fremfor alt deres mest internasjonale handelssentrum, med yrende trengsel på Vågen av båter fra fjern og nær, og ynglende handel langs bryggene. Byens handelsflåte vokste sterkt i disse gyldne årene, og inntektene steg.

Nesten halvparten av befolkningen var innvandrere. De mange tyskerne (som ble kalt 'garper' = storskrytere!) utgjorde langt på vei et samfunn for seg, for de skulle holde seg i 'Contoret', på Tyskebryggen, og leve ugift (men hadde sine bordeller til avlastning), med eget språk og egne riter, uten å menge seg unødig med annet folk – bortsett fra i forretninger. Men det var også svært mange hollendere, engelskmenn og skotter, som giftet seg inn i norske familier – og naturligvis dansker, men de ble ikke ansett som et fremmed folk. Det kom dessuten skip fra Spania, Frankrike og fjernere land, og møtte fraktbåter fra hele norskekysten, særlig Nordnorge, fullastede med varer. I dagliglivet var det derfor mange slags talemål å høre – et helt mikrokosmos av datidens Europa.

Det barndomsmiljøet som gutten Ludvig vokste inn i, var altså en utpreget flerkulturell by, med et hektisk handelsliv og stor virkelyst. Den aldrende Holberg kan ikke få fullrost bergensernes driftighet og ustoppelige arbeidsiver – kvinner som menn tok tunge tak, lediggang ble oppfattet som umoral. Det kom til å prege ham – alltid i rastløst arbeid, ingen tid måtte gå tapt! og med skarpt blikk for egen fortjeneste, slik han hadde lært det hjemme. Flere språk må han ha blitt fortrolig med allerede i Bergen, iallfall tysk og nederlandsk, trolig også litt engelsk. Språkinteresser og reiselyst ble tidlig vekket til live.

Gutten var meget lærenem og nysgjerrig på livet. Men vi merker av hans eget ordvalg i erindringene at han var hemmet av svak helse, spinkelhet og en gammelmodig innesluttethet som må ha påført ham mobbing fra andre gutter. Noen rabbagast og kjekk 'tjuagutt' som kastet seg inn i lek og slagsmål,

var han bestemt ikke. Om alle slike minner skriver han alltid at han *så* det selv, var *øyenvitne* til hendelsene – aldri deltager. Han ble en *betrakter* av livet.

Bergenserne har ry for sin munnrappe replikk, sitt saftige og respektløse vidd i alle livets situasjoner. Holberg sier ingenting om det. Det er dyktigheten og arbeidsomheten i forretningslivet han glorifiserer. Slike egenskaper er dessuten det beste middel til å stramme opp moralen, «thi der er intet kraftigere middel til å fordrive amorøse pasjoner enn idelig arbeide og forretninger», skriver han kokett (HV 1, 18). – Men selvfølgelig må viddet ha vært der dengang også, og Holberg må ha fått varige inntrykk av det, selv om det skulle gå lang tid før han slapp det løs i sin egen poetiske raptus.

Det han til gjengjeld forteller om med fryd, er Bergens livlige fasade: Ungdommer og endog gamle kaller som aker med kjelke, eller på egne sko, med en kjepp mellom bena som styrestang, ned de bratte, islagte gatene. Kvikke gutter som kappsvømmer, sender drager opp i luften, driver akrobatikk på skøyteisen. Eller livet på Fisketorvet, med «en stadig skriken og ropen så stor at den ene ikke kan høre hva den annen sier». Eller gatekampene mellom garpegeseller, peblinger (Katedralskolens elever) og andre ungdommer, «som jeg selv bivånet». Eller da selveste politimesteren ble bombardert med småsten av byrampen på bryggen. Han *så* det med egne øyne.

Andre minner fra Bergen dukker opp i alderdommen. Der er f.eks. historien om en mann som skulle ha avlet hele seks sønner på samme natt, formodentlig med ulike kvinner – et tegn på at de amorøse lystene kan ha vært der allikevel, til tross for arbeidsomheten (Ep. 226). Eller anekdoten om mannen som ekserserte borger-væpningen og glemte det tyske kommandoropet for 'høyre om!', så isteden gav han ordren «Vend rumpen til Rådhuset igjen!» – men det gjorde samme nytten, sier Holberg, og det er nytten det kommer an på (Ep. 12).

Selsomme mennesker har han også støtt på. Om klokkeren Niels Klim har han nok hørt meget; han har sett hulen ved

Rothaugen, der Klim skulle ha falt ned; han har opplevd den viden bereiste byfilosofen Abelin, Klims venn, som også fikk sin plass i den sene romanen om *Nils Klims underjordiske reise...* Og han har sett den navnkundige dikter Dorothe Engelbretsdatter, som bodde like ved onkel Peder og kledte seg underlig gammeldags, men som var «den største poetinne de nordiske riker har hatt» (HV 1, 23) – enda Dorothes tåredryppende barokkpoesier må ha ligget temmelig fjernt fra Holbergs smak.

Men henne møtte han visst først et stykke ut i skolegangen.

Skolen

Allerede som liten gutt, vi vet ikke i hvilket år, sendte moren ham til en tysk privatskole i byen ('pogeskolen') – dansk kunne han lære av småguttene på gaten, ble det sagt. Derfra kom han inn ved Bergen Katedralskole, som lå på plassen ved Domkirken – i 1694 står han oppført under annen klasse, så han er trolig blitt pebling året før.

Holberg skrev mange anklagende ord senere om tidens skolevesen, der lærdommen skulle terpes i mekanisk utenatføring og bankes inn med ris. Men intet tyder på at han selv fikk smake så besk medisin. Han var meget avholdt (*valde adamatus*) av lærerne, skriver han i 1. *levnetsbrev* – og den eneste gang han nær var blitt slått til straff, ble Ludvig så rasende at han skrek 'Geit!' til læreren, som gikk under det oppnavnet fordi han hadde 'geiteskjegg'. Det fikk merkelig nok læreren til å dempe seg: Med en vennlig replikk om at lille Ludvig da måtte være en killing, lot han nåde gå for rett. Innstillingen var altså human.

Bergen Katedralskole må ha vært en meget god skole etter tidens forhold. Det skyldtes nok først og fremst at den hadde en ung og ambisiøs lærerstab, med den begavede dansken Søren Lintrup i spissen. Han ble siden Ludvig Holbergs professorkollega i København, og Holberg overtok Lintrups professorat i latinsk litteratur da denne ble utnevnt til biskop.

Noe nært forhold mellom dem ble det knapt, men Holberg har rosende ord om Lintrups store ferdigheter i å disputere om teologiske emner. I skolen i Bergen må den unge rektor ha ført inn en ny ånd, som ansporet peblingene til å yte sitt ypperste.

Katedralskolen var en *kirkelig* skole, ja, man kunne si: en forberedende presteskole, for elevene var utsett til studier ved universitetet i København, der det overveldende flertall var prestestudenter og den eneste embedseksamen var i teologi. Derfor gav det seg selv at de fleste av de rundt 70 elevene i Bergen var embedsmenns sønner (piker skulle jo ikke studere!) – rike handelsfolk i byen sendte sine poder til den mer praktisk innsiktede 'skipperskolen'.

Det kirkelige preg ble særlig tydelig i den eldgamle liturgiske rammen om skoledagen. Hver morgen kl. 7 gikk peblingene parvis i sine sorte kapper til Domkirken og sang mens de toget inn til matutin, med bønn og skriftlesning. Tilbake i skolen fortsatte de andakten med vekselang på latin: *Veni Sancte Spiritus, reple tuorum corda fidelium, et tui amoris in eis ignem accende* (Kom Hellig Ånd, fyll dine troendes hjerter, og tenn i dem din kjærlighets ild). Når det led mot kveld (det var lange skoledager dengang!) ble dagen rundet av i aftensang, også med en tilsvarende blanding av latin og dansk.

Men så til selve undervisningen. Bare øverste klasse ('mesterlektien') hadde sitt eget klasserom. De fire andre klassene måtte dele et stort rom, der streker i gulvet markerte revir, og fire 'hørere' satte igang med eksaminasjonen i hver sitt hjørne. Det må ha vært et svare leven, og vanskelig å konsentrere seg – men slik var skolestuene dengang og langt inn i 1800-tallet.

Hovedfaget var latin – Kirkens og den lærde verdens språk, men dessuten *lingua franca* for alle reisende over hele Europa, slik engelsk er blitt det idag. Selvsagt måtte alle lære å snakke flytende latin! Fire timer daglig var avsatt til det. De store latinske klassikerne måtte man kunne på rams, og på de høyere trinn ble det holdt krevende diskusjonsøvelser på latin om

teologiske emner. Holberg ble meget dyktig i latin, både muntlig og skriftlig.

Her møtte han for første gang *komedien* som litterær form; for elevene skulle lære seg de relativt enkle skuespilltekstene av Plautus og Terents utenat, og guttene i 'mesterlektien' oppførte dem. Vi vet at Holberg kjente dem ut og inn, og at han kunne store deler av Vergil og Ovid på rams – ikke fordi han allerede var blitt en elsker av poesi, det kom langt senere, men fordi det var forbilder på god latin. Det er også tydelig at han i sin omflakkende ungdomstid elsket å disputere på latin og slå sine motstandere av marken med utkrøpen argumentasjon, selv om han siden skulle overøse denne akademiske sport med utsøkt ironi – grunnlaget for ferdighetene ble utvilsomt lagt her, under Lintrups iherdige ledelse.

Et annet viktig skolefag var musikk. Det hørte til høyere dan-nelse å kunne musisere, men det hadde også den praktiske side at peblingene måtte opptre med sang i kirkene ved brylluper og begravelser, mot betaling, naturligvis – slik sikret skolen seg en jevn inntektsstrøm. Skolen arrangerte også kirkekonsserter med sang og instrumentalmusikk. Det var nok her at Ludvig Holbergs livslange kjærlighet til musikk våknet – han lærte seg å spille både blokkfløyte og fiolin.

Et råd som en av lærerne gav ham, skulle han alltid huske: Les avisene! Det gjorde han med flid når de siste små nyhets-bladene ankom med båt fra Tyskland, og vant seg respekt ved å være godt orientert om samtidens hendelser ute i verden. Flittig lesning i aviser og tidsskrifter gav ham siden substans til å føre sitt første historiske verk frem til nutiden; dermed fikk det også en aura av aktualitet, som sikkert fremmet salget.

Bergen Katedralskole hadde relativt romslig økonomi, så skolegangen var gratis, og mindre velstående elever (Holberg skulle snart bli en av dem) ble tildelt klær. Lintrup innførte også et system med små pengemulfter når elevene forsyndet seg, og brukte pengene til å bygge opp et skolebibliotek som må ha hatt høy standard.

Ludvig utviklet allerede som gutt en uvanlig sterk leselyst, over et bredt spektrum av emner. Han var åpenbart en mønsterelev, men skilte seg ut ved sin spinkle bygning og sitt reserverte, gammelmannskloke vesen. Hissig kunne han allikevel bli, i plutselige raseriutbrudd som også må ha skapt avstand. Slåssing og guttestreker holdt han seg helt utenfor. Det tette samlivet med de andre elevene må allikevel ha satt spor som kunne ligne vennskap. De to eldre brødrene gikk selvsagt i samme skole, og også andre slektninger. To av den siden så anti-katolske Holbergs skolekamerater, Joh. David Ramus og Mikkel Røg, ble i moden alder katolikker, den første sogar jesuitt. Mikkel møtte han igjen i Paris. Vi vet også at to av Petter Dass' brorsønner, Peder og Søren Dass, var elever samtidig med Holberg. Men den kameraten han trolig stod nærmest, Adrian Geelmuyden, av hollandsk familie, hørte ikke til peblingene – han gikk i 'skipperskolen'.

Så slo ulykken ned påny. Holbergs mor døde i september 1695, og hennes bror Peder Lem ble formynder for barneflokkene. Det måtte ordnes opp med boet og forvaltningen av barnas arv, og også fjernere slektninger måtte påkalles for å ta seg av dem. «Vi mange foreldreløse barn måtte som ville fugler ta hver sin vei blant fremmede,» skrev søsteren Sophie siden. For Ludvig ble det avtalt at han skulle sendes til sin mors fetter Otto Munthe (far av den omtalte Bredo), som var sogneprest i Frøn i Gudbrandsdalen.

Farløse offiserssønner kunne dengang nyte godt av en støtteordning som bestod i at de allerede i barneårene ble innrullert som 'korporaler' og fikk en årlig godtgjørelse utbetalt, mot at de siden slo inn på den militære karrierevei (men det tok man ikke så høytidelig). Slik ble det gjort for en av Ludvigs eldre brødre, og planen var at også Ludvig skulle søke 'korporalstipendium', som pastor Munthe kunne få til vederlag for å ta seg av gutten. Holberg spøker vilt i 1. *levnetsbrev* med sin brå overgang som elleveåring til militærlivet – og med den helt umilitære karrierebane han allikevel skulle få, «fra kruttmann

til krittmann». Det vi vet, er at pastor Munthe aldri fikk pengene, og det fins ingen opptegetninger i militære ruller om Ludvigs korporalrang. Müller regner som det sannsynligste at det aldri ble noe av dette – men Holberg syntes spøken var for god til å gi avkall på den.

Til Fron ble han allikevel sendt, via Sognefjorden over fjellet. Der fikk han den nødtørftige undervisning i latin og kirkelære, og opplevde for første gang å få tuktens ris på sin rygg – i likhet med prestens egne barn, som ble hans nye medelever. Men fra andre kilder vet vi at disse barna var altfor små til å få skolegang, så trolig er også denne detaljen oppdiktet. Prestegården var godt utstyrt med bøker, det fremgår av en senere skifteprotokoll – boklige gleder kan han allikevel ha fått ut av sitt ene år i Gudbrandsdalen. Det fantes også endel engelske bøker, så her kan han ha oppøvet ferdigheter i engelsk. Men det må ha vært ensomt, og han har neppe grått over at det tok slutt like plutselig som det begynte – fordi pastor Munthe aldri fikk den godtgjørelsen som var lovet.

Så bar det tilbake over fjellet, med kort opphold underveis hos en annen slektning, offiseren G.F. Krogh i Luster i Sogn. I mangel av annet stoff om dette livsavsnittet har norske skribenter falt i staver over de betagende inntrykk Ludvig Holberg her må ha fått av storslagen, vill norsk fjellnatur. Men slik var det neppe – Holberg var ikke medlem av Den norske turistforening, og det var først med romantikken at sansen for skjønnhet i ville fjell våknet. Han mente nok, som alle på hans tid, at slik natur var redselsfull – «øde og gyselig» (*aspera et horrida*), som det heter om norske fjell i hans latinske geografibok. Så det har visst vært en tilleggsbelastning under en ellers strabasios reise.

Det eneste han selv beretter fra oppholdet i Luster, er en anekdote om en forfyllet lærer som måtte dele sengeplass med barna, og disse trodde det var et spøkelse løs da en av dem flyttet seg i nattemørket for å komme unna fylliken. Det er blitt utlagt som et første vitnesbyrd om Holbergs skepsis til troen

på spøkelseser – også det trolig en overtolkning. Men mer om det emnet siden.

Tilbake på Katedralskolen: Det må ha vært en lettelse – husly hos onkel Peder, sammen igjen med brødrene, kjente omgivelser, god undervisning. Sin onkel skildrer han som en godlynt og festlig mann. Engang gutten ble innkalt på teppet for å ha skrevet et lite smedevervs om en kvinne i huset, var onkelen storsinnet nok til isteden å belære ham om at diktet ikke var godt nok! Det husket han da han omsider ble dikter – og fikk kritikk fra litteraturkyndige for sin mangelfulle versekunst. I skolen må Ludvig ha gjort betydelige fremskritt – snart moden nå, mente lærerne, for å dra til København og 'deponere', dvs ta studenteksamen; for det måtte dengang gjøres ved universitetet. Han må ha gledet seg til å reise ut i den store verden.

Men gleden kom som vanlig i følge med sorgen. Den 19. mai 1702 brøt det igjen ut storbrann i Bergen, og både Katedralskolen og onkel Peders hus brant ned til grunnen. Det meste av byen lå som en rykende branntomt. Det var ingen utsikter til provisoriske skolelokaler, så rektor Lintrup trakk den eneste mulige konsekvens: Han sendte alle relativt modne peblinger, og blant dem Ludvig Holberg, sporenstreks til København for å melde seg til *examen artium* – ett år før det ville ha vært normalt for ham.

Studier

Det første møte med København må ha vært overveldende, men neppe skremmende, for han kom jo i følge med en kameratflokk og bodde sikkert hos sine eldre brødre, som var blitt studenter året før. Hovedstaden hadde dengang rundt 70 000 innbyggere, dansk-, norsk- og tysk-talende i broget samliv, og alt stort i helstaten var samlet der: kongehus og hoff, regjeringkontorene, den militære toppledelse, lærdomslivet i 'latinerkvarteret', og de tunge apparatene for finansliv og handel – pluss et mylder av håndverksbedrifter og handelsboder, losjihus og serveringssteder. Adskillig kvegdrift hadde også fått

plass innenfor de trange bymurene. Trafikken inn og ut av byen var kanalisert gjennom strengt kontrollerte byporter, som ble holdt avstengt om natten for å sikre mot fiendtlig overfall. I sine komedier skulle Holberg skildre det borgerlige liv i København så livaktig av vi synes vi *ser* byen for oss, *hører* den tidens københavner-tone.

Det var eneveldets bevisste program at det meste skulle sentraliseres i hovedstaden – Ludvig Holberg trådte siden frem som en energisk forsvarer også av det. Alle andre byer i rikene var knøttsmå – bortsett fra Bergen. Eventyrlysten var Holberg i hele sin ungdom, og her møtte han for første gang eventyret.

Men han kan ha opplevet scener som den han beskriver i komedien *Den 11te Juni*, der en jysk bondegutt kommer gående til København og blir tatt for en ny student siden han er så bondsk i klesdrakten, så han blir forfulgt av en rampegjeng som stadig roper «russ! russ!». Det var nemlig oppnavnet på dem som kom for å 'dimittere' – universitetet brukte betegnelsen *depositurus*, som på folkemunne ble forkortet til «russ» (en ordbruk som har fått nytt liv i den norske russetradisjonen). Det var vanlig å løpe etter dem i gatene, eller forstyrre dem under eksamen ved å kaste småsten på vinduene. København hadde enda flere rampegjenger enn Bergen, og ordensmakten hadde vanskelig for å stagge dem.

Universitetets inngangseksamen var en prøve på at de studierende unge hadde lært det de skulle på skolen. Først måtte de oversette skriftlig en diktet dansk tekst til latin. Deretter ble de overhørt i sine forskjellige skolefag av samtlige professorer ved det filosofiske fakultet. Når prøvene var over, ble det holdt en fest der de nyopptatte fikk salt på tungen og en skvett vin på hodet, i en seremoni som kan minne om det gamle katolske dåpsritualet, men som ble avskaffet i Holbergs professortid.

Noen nye bekjenskaper har han nok gjort. I samme studentkull var det to sønner av biskop Stoud i Kristiansand – også de var slektninger, som Holberg skulle møte igjen siden. Og han ble som alle andre nye studenter tildelt en 'privatpreceptor'

som skulle være veileder under studiet: greskprofessor Poul Vinding (1658-1712), som kom til å fatte slik tillit til Holberg at han i 1708 valgte ham som reisefelle for sin unge sønn på en tur til Dresden.

Men det ble et kort opphold i København denne gang. Pengene strakk ikke til mer, og det kan ha vært ting å ordne med i det utbrente Bergen, så han drog tilbake til hjembyen. Det må ha vært et trist gjensyn, også fordi onkel Peder var blitt syk. Alt i desember 1702 ble Ludvig Holberg gjort myndig, trolig fordi onkelen ikke lenger kunne ta seg av ham, og måneden etter døde Peder Lem.

Nå må Ludvig ha fått hjelp av den læreren han i sinne hadde kalt 'geit!' – for det var til dennes svoger, pastor Weinwich på Voss, at han nå reiste for å bli huslærer. Pliktene var ikke større enn at gutten skulle få nok tid til også å forberede sine neste eksamener, for det var helt i orden at man gjorde det ved selvstudium.

Holberg likte Voss – den flate og fruktbare bygden rundt prestegården var etter hans sinn, «en av de behageligste egne i Norge», så fikk man heller tåle at det stod redselsfulle fjell omkring. Men han likte slett ikke å være lærer, var nervøs og oppfarende mot de uskikkelige ungene, og unnlot visst ikke å ty til de korporlige avstraffelser han selv hadde vært spart for. Holberg så jo meget yngre ut enn han var, og har vel følt at han måtte være ekstra streng for å stive opp respekten.

Han må også ha blitt forlegen over de oppdragene den gamle presten gav ham om å preke i et par fjerne annekskirker. Det hadde en teologisk student lov til når presten ikke kunne komme selv, men det ble neppe noen suksess, enda Holberg siden skulle fremheve sine usedvanlig kortfattede prekener som eksemplariske, sammenlignet med de retoriske overflødigheter som slike taler gjerne var fullstappet med. Noen god taler ble visst Holberg aldri.

Ludvig var blitt 18 år, og den vanskelige puberteten kan også ha tatt ut sin forsinkede pris. Iallfall forteller han åpen-

hjertig at han stadig ble plaget av nattlige mareritt – bokstavelig talt beridt i drømme av det svake kjønn, «enda jeg hele mitt liv hadde tilbragt mine netter ærbare og ensomme». Kjønnets skremmende verden hadde åpnet seg – og han lukket seg til.

Når han ble sendt tilbake til Bergen allerede høsten 1703, etter mislykte forsøk på å «tukte gutter og omvende bønder», var det visst fordi prestefruen syntes at den unge læreren behandlet barna altfor strengt. Men han hadde tjent seg litt penger og fått lest adskillig av eksamensstoffet. Etter en kort transitt i Bergen drog han derfor påny til København for å få studiene unna.

Det første hinder som måtte passeres, var *examen philosophicum* – forberedende prøver i en serie fag som både var viktige for almindannelsen og grunnleggende for embedsstudiet: latin, gresk og hebraisk, logikk, metafysikk og etikk, fysikk, geografi og astronomi. Deretter regnet man med normalt et par års teologistudium før embedseksamen.

Ludvig Holberg passerte hindrene i ett eneste løp og på rekordtid: Våren 1704 gikk han opp i begge eksamener og bestod. Og i tillegg fikk han endog tatt privatundervisning i fransk og italiensk! Han har sikkert sprenglest i de få ukene før eksamen, men den grundige skolegangen under Lintrup må ha gjort ham godt rustet. Pluss det viktigste: At han hadde et usedvanlig godt hode, en rask og reseptiv intelligens, skarp hukommelse, og evne til å formulere seg.

Vi har eksamensprotokollen fra de forberedende prøver, som ble avlagt 10. mars 1704. Holbergs karakterer var blandede. Han gjorde det godt i latinsk litteratur, gresk grammatikk, fysikk og etikk, men temmelig dårlig i hebraisk, geografi og metafysikk – enda han siden kom til å skrive lærebok i geografi og fikk metafysikk som sitt første professorat! Tre fag hadde han 'valgt bort', logikk, geometri og astronomi, så der står det ingen karakter. Men i snitt ble hele prestasjonen bedømt som rimelig god – *haud illaudabilis*.

Metafysikk-karakteren – *mediocriter* (måtelig) – fortjener

en kommentar, fordi den så ofte er blitt utlagt som bevis på Holbergs voksende forakt for all spekulativ filosofi, og på den vanskjebne han led da han selv måtte bli professor i 'metafysikk'. Men da har man misforstått hva dette faget inneholdt. Det dreide seg slett ikke om spekulative filosofiske systemer, slik studentene møter dem i våre dagers filosofihistorier. Innholdet var rett og slett en systematisk oppstilt 'vitenskapelig begrepslære', nær knyttet til den klassiske logikk som var arv fra Aristoteles. Det var redskapene for vitenskapelig *problembehandling* man ville innøve, i likhet med det vi idag kaller 'metodelære'- også som underlag for kunsten å disputere. Holberg syntes sikkert det var både tørt og kjedelig – og han ble etterhvert mer og mer trukket til *historien*, som manglet helt i den tidens universitetsopplæring. Men som vi siden skal se: Det er tynt grunnlag for å gjøre ham til svoren 'anti-metafysiker'. Og karakteren i 'metafysikk' til forberedende prøve har iallfall ingen beviskraft.

Så teologi-studiet. Også her er det viktig å merke seg at den *historiske* dimensjon manglet helt i opplegget; hverken kirkehistorie (hvor Holberg skulle bli en foregangsmann i Norden) eller dogmehistorie var med. Studiet ble konsentrert om det rent systematiske: Den eviggyldige kristne troslære, slik den en gang for alle var fastlagt av Luther, med tilbakeblikk til de kirkefedre som han særlig hadde henvist til. Luthers eget verk ble nok bare studert i passende utvalg, for det var ettertidens *lutherske ortodoksi* som gav mønsteret. I tillegg ble det lagt stor vekt på det som i våre dager kalles 'kontroversteologi' – evnen til å tilbakevise alle kjetterier, fremfor alt det romersk-katolske, men også det kalvinsk-reformerte. Dette var fortsatt mot-reformasjonens tid, hvor den sanne evangeliske lære ble hårdt presset av en katolsk tros-offensiv – så gjaldt det å vaksinere kommende prester mot slike fristelser og innøve de rette svar.

Holberg gikk opp til teologisk embedseksamen bare en måned etter de forberedende prøver og fikk laud – en karakter over gjennomsnittet. Han var meget stolt av sin gode eksamen

og hadde vitnemålet med på sine kommende utenlandsreiser, som gav ham mange anledninger til å vise sine ferdigheter i teologisk disputas. Senere fabuleringer om den 'vantro rasjonalist', som bare hadde ironi til overs for teologien og dens diskusjonsøvelser, er fritt oppspinn. Han omtaler også selve eksamensformen i København med stor ærbødighet.

Så hadde han nådd den første milepæl. Hva skulle han nå slå inn på? Han kunne som sine to brødre ta sikte på en prestestilling, men han var ennå bare 19 år, og 25 år var minstekrav for en embedsutnevning. Dessuten var det stor overproduksjon av teologiske kandidater, og ventelisten lang. Huslærer? Det fristet ham vel enda mindre, etter de dårlige erfaringer han hadde gjort – men en nødutvei kunne det selvsagt være. En universitetskarriere? Det kunne han nok tenke seg, det var frie stillinger med god avlønning, men også dit var veien lang og usikker. Skribentvirksomhet? Vi vet det var det han kom til å velge, i beleilig kombinasjon med universitetslivet, men dengang kunne det bare være en vag drøm – Danmark hadde få profesjonelle 'forfattere', om overhodet noen, og bokskriving som levevei var en utopi.

Det vi forstår, er at Holberg allerede hadde utviklet sterke ambisjoner. Han ville kort sagt *bli noe stort*, oppnå det ry han følte seg eslet til. Eller som han lar sitt bysbarn Niels Klim si i romanen om hans underjordiske reise: «Jeg så all vei til ære og forfremmelse i mitt eget fædeland tillukket, med mindre jeg ved et vågestykke gjorde meg berømt» (HV 9, s. 20). Men han må ha vært i villrede om hva 'vågestykket' skulle bestå i.

Foreløpig valgte han den enkleste utvei: å dra hjem til Bergen. Der ble han huslærer hos visebiskopen, Niels Smed (eller Smidt), som nå etter brannen bodde på Fana prestegård, der Holbergs morfar hadde vært sogneprest. Herr Niels var en meget vennlig mann, som kunne underholde sin unge protegé med fortellinger om sine lange utenlandsreiser, og lot ham få lese i sine dagbøker fra dem. Med en så innflytelsesrik stilling kunne han sikkert hjelpe Holberg til å bli prest foran den lange køen, så

snart et passende embede ble ledig. Men den unge mann syntes det var like håpløst som før å måtte undervise barn, og ble til gjengjeld sterkt fristet av reisefortellingene. Så bryter han plutselig opp, til visebiskopens forskrekkelse, samler restene av sin farsarv (bare 60 riksdaler, sier han selv, midler til omtrent et halvt års opphold – noen antyder at det *kan* ha vært litt mer), og drar utenlands. Til Holland! Valget må ha vært spontant og reisen dårlig planlagt, men Amsterdam var en av Europas store byer (ca. 200 000 innbyggere), med et vitalt åndsliv, Holberg kunne litt nederlandsk fra før, og kanskje særlig viktig: Der bodde barndomsvennen Adrian Geelmuyden, som nylig var flyttet tilbake dit etter sin fars død. Så hadde han iallfall én kjenning å ty til og musisere sammen med.